

ΠΟΙΟΣ Ο ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
ΤΟΥ ΤΕΤΡΑΜΕΡΟΥΣ ΔΙΑΛΟΓΟΥ
ΤΟΥ ΨΕΥΔΟ-ΚΑΙΣΑΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ; *

Ἐν Migne, PG 38, 852 - 1189, φέρεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καίσαριου ἔργον, οὗ ὁ πλήρης τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Καισαρίου τοῦ σοφωτάτου, τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμαίμονος Διάλογοι τέσσαρες. Πεύσεις προσαχθεῖσαι ἀπὸ Κωνσταντίου, Θεοχα-

* Ἀνακοίνωσις γενομένη ἐν τῷ Θ' Διεθνῇ Συνεδρίῳ Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ (12 - 25 Ἀπριλίου 1953). Ὀλίγας ὥρας πρὸ τῆς ἀνακοινώσεώς μου ὁ φίλος συνάδελφος ἐν Ρώμῃ κ. C. Giannelli μοι συνέστησε τὸν ἐκ Βελιγραδίου Δρακ. F. Barišič, ὅστις μοι ἐπέδωκεν ἀνάτυπον μελέτης του, φερούσης ἐκτὸς τοῦ σερβικοῦ καὶ τὸν λατινικὸν τίτλον: Quando et ubi Pseudo-Cæsarii Dialogi compositi sint quaeritur. Βελιγράδιον 1952 (σ. 23). Ἐκ τῆς ἐν τέλει λατινικῆς περιλήψεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τίτλου τῆς μελέτης ταύτης ἐπίσθην, ὅτι αἱ γνώμαι τοῦ Δρος Barišič διέφερον τῶν ἡμετέρων. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ἀνωτέρω μελέτη ἄφινεν ἄλυτον τὸ κύριον πρόβλημα τοῦ ποῖος ὁ συντάκτης τοῦ τετραμεροῦς Διαλόγου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου, ἡ λύσις τοῦ ὁποίου θὰ ἔδιδεν αὐτομάτως ἀπάντησιν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ συναφῆ ἐρωτήματα τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου. Ἀκριβῶς δὲ περὶ τὸ κύριον τοῦτο πρόβλημα ἐστρέφετο ἡ ἡμετέρα ἀνακοίνωσις. Ἀπέφυγα νὰ ἐπιβαρύνω μὲ βιβλιογραφικὰς σημειώσεις τὴν περιληπτικὴν ἀνακοίνωσίν μου, ἐπειδὴ προτίθεμαι ν' ἀσχοληθῶ εὐρύτερον δι' εἰδικῆς καὶ ἐκτενοῦς μελέτης ἐπὶ τοῦ ὄλου θέματος. Τὴν ἀνάλυσιν τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας καὶ τὰς διαφόρους τῶν διαφόρων ἐπιστημόνων ἀπόψεις ἐπὶ τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τοῦ Διαλόγου, εὑρίσκει τις ἐν τῇ ἀνωτέρω μελέτῃ τοῦ κ. Barišič. Δι' ἐμὲ ἀπετέλεσεν εὐχάριστον ἐκπληξιν, ὅτι καὶ ὁ σεβαστὸς ἐν Βρυξέλλαις καθηγητῆς κ. Grégoire μοι ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐπὶ δύο ἑξάμηνα ἀπσχόλησεν αὐτὸν καὶ τοὺς μαθητάς του τὸ πρόβλημα τοῦ Ψευδο-Καισαρίου καὶ τῆς Τετραβίβλου αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου δὲ τοῦ 1953 παρακολουθεῖ τὰς ἡμετέρας παραδόσεις ὁ Γάλλος κληρικὸς καὶ θεολόγος κ. Duprey, ὅστις, καθ' ἃ μοι εἶπεν, ἀσχολεῖται ἐπίσης περὶ τὸν Ψευδο-Καισάριον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῷ ἀνωτέρω Συνεδρίῳ γενομένη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. C. Giannelli ἀνακοίνωσις: «Μία editio maior τῶν quaestiones et dubia τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ», ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ cod. Vat. gr. 1703 s.X., ἐφάπτεται κατ' οὐσίαν τῶν προβλημάτων τοῦ Διαλόγου τοῦ Ψευδο-Καισαρίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχόμενος τῆς ἀνακοινώσεώς μου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, χαιρετίζω τὴν σύγχρονον ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων διαπραγματέυσιν τοῦ αὐτοῦ περιπτοῦ θέματος, ἐπὶ μακρὸν ἐγκαταλειφθέντος καὶ παραμεληθέντος.

ρίστον, Ἀνδρέου, Γρηγορίου, Λόμνον, Ἰσιδώρου, Λεοντίου ἐπισηκρίτω
Κ α ι σ α ρ ί ω τῶ ἀδελφῶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ,
ὀπηρῖκα ἐκρατήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διδάσκων ἐπὶ ἔτη κ'». Τὸ ἔργον
σήμερον περιλαμβάνει 197 «πεύσεις», ἧτοι ἐρωτήσεις, καὶ ἰσαριθμούς ἀπο-
κρίσεις. Ἐκ προοιμίου τὴν Βίβλον ταύτην χαρακτηρίζομεν ἀδιστάκτως ὡς
μ ἡ γ ν η σ ί α ν. Εἶναι δὲ πολὺ περιεργον τὸ γεγονός, καθ' ὃ θεολόγος
ἐπιστήμων τῆς περιωπῆς τοῦ Zahn ἐξήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γνησιότητα
τοῦ ἔργου τούτου ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, 38 (1920), 313 ἔ.,
πρὸς ἀντίκρουσιν μάλιστα τοῦ Seeck¹, ἀρνούμενου ταύτην.

Εἰς τὴν περιληπτικὴν, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀποδεικτικὴν ἔκθεσιν τοῦ Seeck
προστεθήτωσαν καὶ ταῦτα :

α) Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἔργου τούτου. Ἐξαί-
ρεσιν ἀποτελεῖ ὁ μέγας Φώτιος, ὅστις ἄλλωστε μετ' ἀμφιβολίας ἐκφρά-
ζεται τόσον ὡς πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ συντάκτου, ὅσον καὶ περὶ τοῦ Και-
σαρίου, ὡς δῆθεν συγγραφέως τούτου. Ἴδου τί λέγει ὁ Φώτιος ἐν κώδ. 210
τῆς «Βιβλιοθήκης» αὐτοῦ² : «Ἀνεγνώσθη καὶ Καισαρίου Βίβλος, ἐν ἣ
Κεφάλαια περιείχεται Ἐκκλησιαστικά, τοῦτο μὲν ὀρητῶν ἀναπτύξεις, τοῦτο
δὲ συζητήσεων ἐπιλύσεις, κ' καὶ σ'. Ὁ μὲν ἀνὴρ ἔοικε νεάζειν τε, καὶ πρὸς
γονὰς μὲν λόγων καὶ μάθησιν τῆς τε θύραθεν σοφίας καὶ τῆς ἡμετέρας
σφριγᾶν, δεῖσθαι δ' ὅμως οὐκ ἐλαχίστων, ἵνα συντόμως εἴπω, εἰς τὸ μὴ
καταισχύνειν τὰς δομάς. Πλὴν σαφῆς τέ ἐστι τὴν φράσιν, εἰ καὶ πρὸς ποιη-
τικὰς ἐκνεωτερίζει λέξεις πολλάκις, καὶ τὸ κοινὸν τῆς συντάξεως μετιὼν
ἐστιν, ὅπου ἐπ' ἔλαττον φέρεται καὶ τούτου, καὶ πρὸς τὴν τῶν δογμάτων
ἀκριβείαν ὀλίγων ἀδελφῶ δεῖ. Εἰς ἐρωτήσεις δὲ καὶ ἀποκρίσεις μεθ' ὑπο-
βολῆς προσώπων τὸ τοῦ λόγου σχῆμα πεποιήται. Εἶναι δὲ φασὶ Γρηγορίου,
οὗ τὸ Θεολόγος ἐπώνυμον, τὸν συγγραφέα ἀδελφόν.» Ἐν ἀρχῇ τῆς κρίσεως
τοῦ ὁ Φώτιος οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ τίς εἶναι ὁ Καισάριος. Γράφει ἀπλῶς :
«Ἀνεγνώσθη Καισαρίου Βίβλος». Ἐν τέλει μόνον προστίθησιν : «εἶναι δὲ
φ α σ ι Γρηγορίου, οὗ τὸ Θεολόγος ἐπώνυμον, τὸν συγγραφέα ἀδελφόν».
Τὸ «φ α σ ι» ἐκφράζει προδήλως τὴν ἀμφιβολίαν τοῦ κριτικωτάτου πατριάρ-
χου. Ὁ Galland³ ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν μήπως
οἱ «Διάλογοι τέσσαρες», οὓς ἔχομεν ἡμεῖς σήμερον ἐν 197 Ἐρωτήσεσι καὶ
Ἀποκρίσεσι, δὲν εἶναι τὸ ἴδιον ἔργον, ὅπερ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Φώτιος,
ἐφ' ὅσον οὗτος ἀναφέρει 220 Ἐρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις. Ἄλλ' ὁ λίαν
περιεκτικός, ὅσον καὶ κριτικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ ἐνδόξου

¹ Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, Stuttgart 1897, τ. 3/1, στλ. 1298/1300, ἐν λ. Cæsarius.

² Migne, PG 103, 689.

³ Migne, PG 38, 847.

πατριάρχου ἀποδεικνύει, ὅτι περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος πρόκειται. Καὶ ἡ ἀπλή ἀνάγνωσις τοῦ περιεχομένου πείθει, νομίζω, ἀκροαδάντως περὶ τούτου ¹.

β) Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν περιήρημον ἱατρὸν Καισάριον, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος οὐδαμοῦ ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατέλιπε σύγγραμμά τι. Ἐπὶ πλέον ὁ τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι ἀνακριβὴς καὶ παραπειστικός. Ὁ Καισάριος οὔτε «*ἐκρατήθη*» ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὔτε «*ἀσκηρίτης*» ἐγένετο, οὔτε πολλῶ ἤττον «*εἴκοσιν ἔτη*» ἔμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τὸ πρῶτον ἤλθεν ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἔνθα ἐσπούδαζε, περὶ τὸ 356, ὅπως συναντήσῃ τὸν ἀδελφὸν του Γρηγόριον, μέλλοντα ἀπ' Ἀθηνῶν νὰ διέλθῃ ἐκ τῆς πρωτεύουσας, ἵνα κοινῇ οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐπανέλθωσι μετὰ τὰς σπουδὰς των οἴκαδε. Τοῦτο δὲ ἐγένετο καὶ διὰ νὰ γνωρίσουν τὴν πρωτεύουσαν καὶ διὰ νὰ ἐρευνησῇ πιθανώτατα τὴν κατάστασιν ὁ Καισάριος πρὸς ἄσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Καὶ πράγματι περὶ τὸ 361 ἀκόμη, ἐπὶ Κωνσταντίου (353 - 361) αὐτοκράτορος, ὁ Καισάριος καλεῖται εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ², ὀνομασθεὶς Ἀρχίατρος καὶ Κόμης ³. Διετήρησε τὴν θέσιν του καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, ἀλλὰ κατόπιν τῶν ἐκβιαστικῶν προσπαθειῶν τοῦ παραβάτου αὐτοκράτορος, ὅπως ἀρνηθῇ τὸν Χριστιανισμόν, ἠναγκάσθη εἰς ἀποχώρησιν περὶ τὸ 363. Ἐπέστρεψε, μετακληθεὶς ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Ἰοβιανοῦ (363 - 364) καὶ Οὐάλεντος (364 - 378), περὶ τὸ 364, ἵνα μετ' ὀλίγον ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα «*τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν θησαυρῶν καὶ ταμίου τῶν δημοσίων χρημάτων*» ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας (Comes sacrum largitionum) ⁴. Περὶ τὸ 368 μικροῦ δεῖν εὑρίσκειν οἰκτρὸν θάνατον ἐκ φοβεροῦ σεισμοῦ ⁵. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ἐξ ἀσθενείας περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ 368 ἔτους ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 369, ἐφ' ὅσον ἤδη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 369 μνημονεύεται ὁ διάδοχός του Ἀρχέλαος ἐν Cod. Theod., IV, 12, 6. Πρβ. IX, 21, 7· X, 21, 1. Ὅρα καὶ τὴν Ἐπιστ. ὑπ' ἀριθ.

¹ Περὶ τοῦ βίου τοῦ Καισαρίου διελάβομεν ἐκτενῶς ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν «Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἦτοι τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ ὁ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου συγγενικὸς αὐτοῦ δεσμός. Πατρολογικὴ καὶ Γενεαλογικὴ Μελέτη», ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 70 - 89, ἔνθα καὶ πλήρης ἀνάλυσις τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Γρηγορίου καὶ τῶν Ἐπιγραμμάτων αὐτοῦ. Ὅρα καὶ Seeck, ἐν Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, 3/1, στλ. 1298 - 1300. Ἐπίσης V. Casoli, Cesario medico del sec. 4, Modena 1931 καὶ F. Baršič, μν.ἔ.

² Migne, PG 37, 32/3.

³ Migne, PG 37, Ἐπιτάφ. 10.

⁴ Ὅρα Migne, PG 35, 261. Πρβ. καὶ Λόγον Ζ', αὐτόθι, 35, 793 ἔ.

⁵ 11 Ὀκτωβρίου 368: Mommsen, Chron. min., 1241. Σωκρ., Ἐκκλ. Ἰστ., IV, 11.

ΚΘ' τοῦ Γρηγορίου τοῦ ἔτους 369 πρὸς τὸν ἑπαρχὸν Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιον ¹.

ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Διάλογος Α' – Ἀπὸ τῆς πρώτης «Πεύσεως» (= ἔρωτήσεως) οἱ ἔρω-
τῶντες ἐμφανίζονται «τὴν πολύζαλον τοῦ βίου διαπλέοντες θάλασσαν καὶ
τοῖς κύμασι τῶν αἰρέσεων διαφόρως περιαντλούμενοι καὶ μηδαμοῦ λιμένα
λογικὸν εὐρίσκοντες» ², ὅπερ σημαίνει ὅτι προηγήθησαν ἀγῶνες ποικίλοι
κατὰ διαφόρων αἰρέσεων, ὅθεν καὶ δέονται τοῦ «φιλοτέκνου Πατρός», ἥτοι
τοῦ ἀγνώστου ἀντιρρητικῆς συντάκτου τοῦ ἔργου, ὅπως «τὰ περὶ τῆς προσκυ-
νητῆς καὶ ἁγίας Τριάδος καὶ ἐτέρων κεφαλαίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς»
ἐκθέσῃ εἰς αὐτούς, «ὅπως μὴ πλανῶνται σὺν τοῖς ματαιόφροσιν, ἀλλ' ἐνι-
σχόμενοι τῇ αὐτοῦ κ α τ η χ ή σ ε ι, τοῦ κοσμοκτοῦ κλύδωνος κατὰ μικρὸν
ἀποφρητὴ ἑαυτοὺς ἀπαγάγῃ καὶ εἰς τὸν ἀκρόμον Χριστοῦ λιμένα τὸ ψυχι-
κὸν σκάφος αὐτῶν εἰσελάσαι σπουδάσῃ, τῇ ἐκείνου μελιζῶντι νουθεσίᾳ
ἐπόμηνον» ³. Μετὰ τινος, συνηθεστάτας τοῖς μοναχοῖς, ταπεινολογίας καὶ
δισταγμοῦς, ὁ «φιλοτέκνος Πατήρ» ἀποφασίζει ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν παρά-
κλησιν τῶν «ἀξιαγάστων ἀδελφῶν», «τῶν φίλων καὶ τιμιωτάτων» ⁴, «οὐκ
οἰκετὶα τινα ἢ αὐτοσχέδια φράζων, ἀλλ' ὅσα τῶν ἀοιδίμων καὶ μ α κ α ρ ί ω ν
Π α τ ρ ῶ ν τοὺς λειμῶνας ἐπελθὼν τῆς ἐκείνων ῥοδωνιᾶς συνήγαγεν» ⁵
ἀναπτύσσων. Οὕτω πως ἀναπτύσσων τὸ Περὶ Ἁγίας Τριάδος ζήτημα,
ἀναιρεῖ κατὰ πρῶτον «ἀλόγους καὶ βλασφήμους φωνὰς ἐνίων, λεγόντων,
κ τ ι σ τ ὸ ν μὲν εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ τῷ Πατρὶ ἄ ν ὁ μ ο ι ο ν τὸ δὲ
Πνεῦμα ἐν ὑπηρέτου καὶ ἀποστόλου τάξει τετάχθαι» ⁶ ἐπὶ τῇ βάσει χωρίων
τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐκθέτων τὸ περὶ τῶν Τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας
Τριάδος δόγμα. Διαλαμβάνει δ' ἐπίσης περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ὄρων «οὐσία»
καὶ «ὑπόστασις» ⁷, τῆς ταυτότητος τῶν ἐννοιῶν «προσώπων» καὶ «ὑποστά-
σεως», τῆς «μονοφωνίας τοῦ Τρισαγίου» ἐν ἐνικῷ, οὐχὶ δὲ πληθυντικῷ
ἀριθμῷ λαμβανομένου, καὶ τοὺς ὄρους «κτιστός» – «ἄκτιστος» «κατὰ τοὺς
Ἀρειανοὺς μύθους καὶ τοὺς λοιποὺς ματαιόφρονας» ⁸ ἀπορρίπτων, ἀνα-

¹ Migne, PG 37, 64/5.

² Migne, PG 38, 853.

³ Αὐτόθι.

⁴ 38, 856.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ 38, 857.

⁷ 38, 869.

⁸ 38, 869.

πτύσσει ἐν συνεχείᾳ τὸ περὶ τῆς «ὁμοουσίου Τριάδος» δόγμα, οὐ μόνον κατὰ τοῦ Ἀρείου, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Μακεδονίου¹. Περαιτέρω ἀναφέρει τοὺς Μανιχαίους, τοὺς Δοκητὰς καὶ Ἀλόγους². Ἐν τῇ Μ' Πεῦσει τίθεται τὸ ἐρώτημα : «*Τί οὖν νομίζεις τὴν Παρθένον Μαρίαν, κτιστὴν ἢ ἄκτιστον ; καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς σῶμα τοῦ Χριστοῦ ; καὶ πῶς προσκυνεῖς τῷ Χριστῷ ;*», ὅπερ προφανῶς προϋποτίθησι τὰς Χριστολογικὰς ἔριδας τοῦ Ε' αἰῶνος³. Ἐν ταῖς ΜΒ' καὶ ΜΓ' Ἐρωτήσεσι καὶ πάλιν ὁ λόγος περὶ Ἁγίου Πνεύματος, ἐν δὲ ΜΔ' Πεῦσει ἐρωτᾶται ὁ ἄγνωστος συντάκτης τοῦ ἔργου *Περὶ τῆς τῶν ἀγγέλων φύσεως καὶ τῆς εἰς ἐπτὰ τάγματα τούτων διαιρέσεως*⁴. Ἐν Ἐρωτήσει ΜΗ'⁵ προβάλλεται ἡ ἀπορία : «*Εἰ ἀσώματοί εἰσιν οἱ ἄγγελοι, πῶς γυναιξὶν ἐμίγησαν, ἐξ ὧν προήλθον οἱ γίγαντες ;*», ἐν συνεχείᾳ δὲ λόγος γίνεται περὶ τοῦ ἐκπεσόντος «*διαβόλου*»⁶. Ἀπὸ τῆς Ν' Πεύσεως⁷ λόγος γίνεται *Περὶ τῆς Δημοουργίας*, συμφώνως πρὸς τὴν θεόπνευστον ἀφήγησιν τοῦ Βιβλίου τῆς Γενέσεως, μέχρι καὶ τῆς Ρ' Πεύσεως, ἥτοι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πρώτου Διαλόγου.

Διάλογος Β' – Πρὸς σύνδεσιν μετὰ τῶν πρότερον λεχθέντων ἄρχεται ἡ ΡΑ' Πεῦσις διὰ τῶν ἐξῆς : «*Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν σου χθὲς πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας εἰπόντος, ἄψυχον εἶναι τὴν γῆν· εἰ ἄψυχός ἐστι, πῶς ἀπογεννᾶ τὰ ἔμψυχα, βοῦν, πρόβατον, λέοντα, δράκοντα καὶ τὰ ἐξῆς γένη κτηνῶν καὶ ἐρπετῶν καὶ θηρίων καὶ τῶν λοιπῶν ;*»⁸. Μετὰ περιεκτικὴν ἀπάντησιν τοῦ τεθέντος ἐρωτήματος, ὁ λόγος ἐν συνεχείᾳ στρέφεται εἰς τὴν *Δημοουργίαν τοῦ ἀνθρώπου*⁹, ὁ δὲ ἄγνωστος συντάκτης τοῦ ἔργου φαίνεται ἀποδεχόμενος τὴν θεωρίαν τοῦ Creatianismus. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δὲ καὶ πάλιν ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Μανιχαίων, ἐλέγχων τούτους ὡς «*εἰκαιολόγους καὶ ματαιόφρονας*»¹⁰, κάμνει λόγον αὐθις περὶ ἀγγέλων, οὓς «*λογικὰ πνεύματα καὶ λειτουργικὰ*» ὀνομάζει¹¹, ὁμιλεῖ περὶ Μάγων καὶ τοῦ ἐμφανισθέντος αὐτοῖς «*Ἀστέρος*», ὃν «*ἄγγελον*» ἀλληγορικῶς ἐκδέχεται¹², ἐκτίθησι τὰ περὶ Ἀβραάμ

¹ Αὐτόθι, Πεῦσις ΙΔ' - ΙΘ'.

² 38, 885 ἔ.

³ 38, 905 ἔ.

⁴ 38, 912/3.

⁵ 38, 917.

⁶ 38, 920.

⁷ 38, 921 ἔ.

⁸ 38, 965/8.

⁹ 38, 968 ἔ.

¹⁰ 38, 968.

¹¹ 38, 972.

¹² 38, 973.

καὶ τῆς ἀστρολογίας τούτου¹, ἀναιρεῖ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ἐκθέτων τὰς μυθικὰς παραδοξότητες τῶν διαφόρων λαῶν², διὰ τὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς περὶ αὐτομάτου γενέσεως Δημοκρατείου θεωρίας³.

Διάλογος Γ' -- Ἡ σύνδεσις τοῦ παρόντος Διαλόγου πρὸς τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου γίνεται διὰ τῆς φράσεως: «*Χθὲς τῆς ὥρας κατεπειγούσης, σήμερον ἡμῖν τὰ λείψανα τῆς τραπέζης ἐκείνης ἀπόδος, τὰ περὶ νυκτὸς ἡμῖν πλατυτέρως σαφηνίζων, καὶ διὰ τί ἡ ἀρχέγονος ἡμέρα, οὐδ' πρώτη παρὰ τῆς Γραφῆς εἴρηται, ἀλλὰ μία*»⁴. Τὸ κατεπείγον δὲ τῆς ὥρας ἐδικαιολόγησεν ἐν τῇ προγενεστέρᾳ «*Ἀποκρίσει*»⁵ διὰ τῶν λέξεων: «*νῦν ἡμῖς τοῦ καιροῦ ἐπὶ τὴν θείαν τῶν μυστικῶν τελετῶν συνωθοῦντος καὶ τοῦ θιάσου καταδοκῶντος*», λίαν ἐνδεικτικῶν τῆς μοναχικῆς ιδιότητος τοῦ ἀγνώστου συντάκτου τοῦ ἔργου, ἐπειγομένου «*ἐπὶ τὴν θείαν τῶν μυστικῶν τελετῶν*», ἥτις δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ἡ κατὰ τὸ μοναχικὸν Τυπικὸν μυστικὴ παννυχὶς καὶ ἱερά, ὅσον καὶ κατανυκτικὴ ἀκολουθία, ἐφ' ἣν ὁ τῶν μοναχῶν «*θιάσος*» τὴν ἐπίσημον τοῦ Ἡγουμένου αὐτοῦ εἴσοδον ἀνέμενεν («*ἐκαραδόκει*»), ἵνα ποιήσῃται τὴν ἔναρξιν. Ἔτερον καὶ τοῦτο δεῖγμα τῆς «*μοναδικῆς*» τοῦ συντάκτου τοῦ παρόντος ἔργου ιδιότητος. Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν ἐπὶ τὴν περιληπτικὴν ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ τρίτου Διαλόγου. Αἱ ΡΙΕ' - ΡΙΗ' Πεῦσεις καὶ Ἀποκρίσεις⁶ ἀναφέρονται εἰς ἀπορίας, ἱκανοποιούσας μᾶλλον τὸ φιλοπερίεργον τοῦ ἐρωτῶντος ἢ καὶ πρὸς ἐπίδειξιν πολυμαθείας τοῦ λέγοντος. Οὕτω λόγος γίνεται περὶ «*ἡμερονυκτίου*», «*τροπῶν τοῦ ἡλίου*», «*ἰσημερίας*», «*αἰώνων*», «*σεληναίου σώματος*» καὶ «*ἀνομοιοφανοῦς*» ἢ «*ἰσοφανοῦς*» τῆς σεληναίας σφαίρας, τοῦ «*ὑφαίμου*» χρώματος αὐτῆς κλπ. Ἀπὸ τῆς ΡΙΘ' Πεῦσεως ἐπανερχεται ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος ἔργου εἰς τὰ εὐάρεστα δι' αὐτὸν *δογματικά* ἢ *ἀντιρρητικά* θέματα, ἐν τῇ μορφῇ κυρίως ἀπαντήσεων εἰς «*τὰ ἄπορα τῆς Ἁγίας Γραφῆς*», ἐν ἀτάκτῳ καὶ πολυποικίλῃ σειρᾷ. Οὕτω ἀπαντᾷ εἰς τὰς Ἐρωτήσεις: «*Εἰ οὐκ ἀνόμιος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ, ἀλλ' ἴσος κατὰ πάντα καὶ ὁμοίος καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, πῶς αὐτὸς λέγει, 'Εγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, καὶ ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός;*»⁷, «*Διατί προέδωκεν ὁ Θεὸς τὸν Ἰώβ τῷ διαβόλῳ;*»⁸, «*Πόσας ἡμέρας διέτριψεν ὁ Ἀδάμ ἐν τῷ παρα-*

¹ 38, 976.

² 38, 981/4.

³ Πεῦσις ΡΙΓ', 38, 993/7.

⁴ 38, 997, Πεῦσις ΡΙΕ'.

⁵ Πεῦσις ΡΙΔ'.

⁶ 38, 997 - 1005.

⁷ 38, 1005, Πεῦσις ΡΙΘ'.

⁸ 38, 1005/1009, Πεῦσις ΡΚ' καὶ ΡΚΑ'.

δείσῃ :»¹, ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ ἁμαρτίας καὶ κακίας καὶ πειρασμῶν², πῶς συμβιβάζεται ἢ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν πτώσιν τῶν πρωτοπλάστων, καὶ πάλιν διατὶ λέγει ὁ Ἰησοῦς ἑαυτὸν ἐλάσσονα τοῦ Πατρὸς, ποία ἢ διαφορὰ τῶν ὄρων «Θεός» – «Κύριος», ὁμιλεῖ περὶ τῆς Ὁριγενείου κακοδοξίας τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων³, καὶ πάλιν περὶ ἰσότητος τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ κατὰ Ἀρείου⁴, περὶ αὐτεξουσίου Υἱοῦ καὶ Πατρὸς⁵, πῶς δέεται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, λέγων «Πάτερ, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον τοῦτο παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ»⁶, διατὶ λέγεται δόλω τὸν Χριστὸν ἠτήσαντα τὸν διάβολον⁷.

Ἐκ τῆς ΡΛΓ' Πεύσεως αἱ Ἐρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις στρέφονται περὶ τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα, ὅπερ ἐρμηνεύεται γραφικῶς, ψυχολογικῶς, φιλοσοφικῶς, φυσιολογικῶς, ἱστορικῶς καὶ μάλιστα διὰ τῆς παραθέσεως εὐρυτάτων ἀποσπασμάτων ἐκ τῶν «ἔξωθεν» σοφῶν. Οὕτω ἐν στ. 1045 παρατίθεται «Λόγος ἐκ τῶν ἔξω», πιθανώτατα ἐκ τοῦ Πορφυρίου, ἐν στ. 1080 καὶ 1081 – 1089 παρατίθενται ἐκτενῆ ἀποσπάσματα «Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἐκ τοῦ ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ αἰτία τῆς ψυχῆς καὶ τῆς τοῦ σώματος ὑπάρξεως». Ἀπὸ τῆς ΡΜΑ'⁸ Πεύσεως ὁ λόγος στρέφεται περὶ τοῦ τόπου τοῦ παραδείσου καὶ ἂν ἐν οὐρανῷ ἢ ἐπὶ γῆς ὑπάρχη οὗτος, ἔνθα ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου ὑπεραμύνεται τοῦ ἐπιγείου παραδείσου, προχωρῶν εἰς παρερμηνείας πολλὰς καὶ αὐτῶν τῶν γραφικῶν χωρίων, ὥς ὅταν λέγη ὁ Κύριος εἰς τὸν ληστήν : «ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ», θεωρῶν τὸν ἐπίγειον παράδεισον ὥς συμβολίζοντα ἀπλῶς τὴν αἰωνίαν μακαριότητα. Περιγράφει εἴτα τὸν παράδεισον καὶ τίνες οἱ διαρρέοντες τοῦτον τέσσαρες ποταμοί, ἔνθα ὁ ἄγνωστος ἡμῖν συντάκτης τοῦ ἔργου μεταβάλλεται εἰς γεωγράφον – παραδοξογράφον· εἴτα ὁμιλεῖ περὶ πτώσεως τοῦ διαβόλου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν καὶ ἀναιρεῖ τὴν Ὁριγένειον κακοδοξίαν περὶ ἐγκλείσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐν δερματίνους χιτῶσιν⁹. Ἄξιον δὲ ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τέλει τῆς Πεύσεως ΡΝΑ'¹⁰ παρατίθεται ἀπόσπασμα «Τοῦ ἁγίου Μαξίμου», πρὸ τοῦ ὁποῦ ὑπάρχει ἡ παρὰ Μίγνε λατινιστὶ λίαν δεδικαιολογημένη προσημείωσις : *Hæc etiam*

¹ 38, 1009 – 1010, Πεῦσις ΡΚΒ'.

² 38, 1016/20, Πεῦσ. ΡΚΓ' – ΡΚΔ'.

³ 38, 1028/29, Πεῦσ. ΡΚΘ'.

⁴ 38, 1032/33, Πεῦσ. ΡΛ' – ΡΛΛ'.

⁵ Ἀπόθθι.

⁶ 38, 1036/40.

⁷ 38, 1040/41, Πεῦσ. ΡΛΕ'.

⁸ 38, 1089.

⁹ 38, 1100 – 1105.

¹⁰ 38, 1105.

de alio sunt adjecta ; nam Maximus Philosophus Christianus post Caesarium vivit. Προφανώς ὁ ἐκδότης τοῦ Ψευδο - Καισαρίου Galland δὲν ἔθετε πᾶν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὸ γνήσιον τοῦ ἔργου, τοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καισαρίου Ναζιανζηνοῦ φερομένου. Ὅτι δὲ πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀποσπάσματος ἐκ τοῦ *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ* (580 - 662 μ.Χ.), περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ ὕστερον. Ἐν ΝΡΔ' Πεύσει ¹ τίθεται ἡ ἐρώτησις τῆς προὑπάρξεως τῶν ψυχῶν, κατὰ τὴν Ὁριγενικὴν κακοδοξίαν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ λόγος στρέφεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἔχειν τὸν ἀνθρώπον», εἶτα δὲ περὶ τῆς σημασίας τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς ², ποῦ ἔγκειται τὸ ἄρχειν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως ³, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» ⁴, ἐνθα καὶ περὶ ἀρετολογίας διαλαμβάνει καὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀρετῆς ⁵, ἵνα ἐν τέλει ἀποκριθῇ εἰς τὴν ἀπορίαν τῶν ἐπερωτώντων διατὶ ὁ Ἰωάννης παραβάλλεται πρὸς τὸν Ἥλιον τὸν Προφήτην καὶ πῶς ὁ Κύριος λέγει τῷ Πέτρῳ περὶ Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὅτι «*Ἐὰν θέλω αὐτὸν μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ;*» ⁶ καὶ οὕτω κατακλείσῃ τὸν τρίτον αὐτοῦ Διάλογον.

Διάλογος Δ' - Ὁ Διάλογος οὗτος εἶναι ὁ συντομώτερος πάντων, περιλαμβάνων τὰς Πεύσεις ΡΠ' - ΡΨΖ'. Οὗτος καταναλίσκεται εἰς λύσιν ἀποριῶν χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἔχει μᾶλλον ἠθικὸν καὶ παραινετικὸν χαρακτῆρα καὶ ἱκανοποιεῖ τὸ φιλοπερίεργον τοῦ ἀναγνώστου ἢ πράγματι οἰκοδομεῖ. Οὕτως ἐν Πεύσει ΡΠ' ⁷ ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν «*Πῶς νοεῖται ἡ τῆς ζύμης παραβολή*», ἐν Πεύσει ΡΠΑ' ἐκζητεῖται ἡ διασάφησις τῆς παραβολῆς τῆς σαγήνης ⁸, «*Τί σημαίνει ὁ Κύριος τῷ Πέτρῳ κελεύων πορευθῆναι καὶ βαλεῖν ἄγκιστρον*» ⁹, «*Τί βουλόμενος ὁ Κύριος, τὴν συκῆν ἐξήρανε*» ¹⁰, καὶ ἐν Πεύσει ΡΠΔ' ¹¹ παρέχεται ἀποκρίσις τῆς ἀπορίας τί σημαίνει ἡ παραβολὴ τοῦ μύλωνος καὶ τοῦ ἀγροῦ. Περαιτέρω ἐρμηνεύονται ἕτεραι ἀπορίαι, ὡς ὁποῖα εἶναι ἡ ἀξίνη, ἡ τὰ ἄκαρπα ἐκκόπτουσα ¹², τί ἐστὶ τὸ

¹ 38, 1108.

² 38, 1116/21.

³ 38, 1121.

⁴ 38, 1124 - 1133.

⁵ Πεύσ. ΡΟΑ' - ΡΟΓ', 38, 1133 - 1140.

⁶ 38, 1152, Πεύσ. ΡΟΘ'.

⁷ 38, 1152.

⁸ 38, 1153/6.

⁹ Πεύσ. ΡΠΒ', 38, 1156.

¹⁰ Πεύσ. ΡΠΓ', 38, 1157/61.

¹¹ 38, 1161.

¹² 38, 1164.

πτύον¹, διὰ τί τὰ φυσικὰ κακὰ ἐπισυμβαίνουν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τοὺς εὐσεβεῖς², περὶ τοῦ ὄφους καὶ τῆς σημασίας τούτου διαλαμβάνει³, περὶ τῆς περιστερῶς⁴, ποία ἡ σημασία τῆς παραβολῆς τοῦ σπορέως⁵, ποία ἡ ἔννοια τῆς ἐρωτήσεως τοῦ Πέτρου : «*Ποσάκις ἐὰν ἁμαρτήσῃ εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, ἀφήσω αὐτῷ*»⁶ καὶ διὰ τί οὗτος δὲν συνεχώρησε τὸ ψεῦδος τῷ Ἀνανία καὶ τῇ Σαπφείρα, ἀλλ' ἀμφοτέρους τῷ ῥήματι ἐθανάτωσε⁷, τέλος δὲ λύει τὰς περὶ συντελείας τοῦ κόσμου ἀπορίας τῶν ἐπερωτώντων, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀντιουδαϊκὴν του ἀπόφασιν : «*Οὐδέποτε πεισθήσομαι, Ἰουδαίους ἀνακικλήσκεισθαι*»⁸.

Συμπέρασμα : Ἐκ τῆς βραχείας ἀναλύσεως τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου ἀποδεικνύεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιορθοτικῆς κατευθύνσεως ἔργου ἐν διαλογικῇ μορφῇ, ἐν ᾧ, ἐκτὸς τῶν κυρίως δογματικῶν ζητημάτων, καὶ πλεῖστα «*ἀπορα τῆς Ἁγίας Γραφῆς*», μάλιστα ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, προβάλλονται πρὸς λύσιν, ἐν ἀτάκτῳ καὶ πολυποικίλῃ σειρᾷ. Τὸ ἔργον προϋποτίθησιν ἀγῶνας κατὰ διαφόρων αἱρέσεων, σκοπὸν δὲ τίθησι τὴν ἀναίρεσιν τῶν αἰρετικῶν τούτων κακοδοξιῶν καὶ τὴν ἐν ἐκκλησιαστικῷ πνεύματι τοῦ συνόλου τῶν Ἀληθειῶν τῆς Πίστεως ἔκθεσιν καὶ διατύπωσιν, ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν ὑπὸ τῶν προγενεστέρων Πατέρων ἐκτεθεισῶν διδασκαλιῶν.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

1. **Χρονολογικά.** - Καθαρῶς χρονολογικὰ τεκμήρια ἐν τῷ ἔργῳ ἀπαντῶσι τὰ ἑξῆς : ἐν 38, 872, 18, ἀναφέρων ὁ συγγραφεὺς χωρίον ἐκ τοῦ Ν' Ψαλμοῦ τοῦ Προφητάναικος Δαυτῆδ, λέγει : «*οὐδ' ἀέριον δέ, ἀλλὰ τὸ θεῖον, δι' οὗ τὰ ἀπόκρυφα τῆς θεανδρικῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας, πρὸ χιλίων ἤδη ἐτῶν προεφήνατο*», προφανῶς τὸ «*πρὸ χιλίων ἐτῶν*» λαμβάνων ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου καὶ ἄρα οὐδὲν παρέχον πρὸς χρονολογικὸν καθορισμὸν τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου. Ἐν 38, 893, 3 ἀναφέρεται τὸ χωρίον : «*κατὰ τὴν προφητείαν Ἰὼβ καὶ Ἡσαΐου, τῶν θεσπεσιῶν,*

¹ Αὐτόθι.

² 38, 1165.

³ 38, 1168/9.

⁴ 38, 1169.

⁵ 38, 1175.

⁶ 38, 1180.

⁷ 38, 1184.

⁸ 38, 1189.

πρὸ χιλίων ἢ δὴ χρόνων διαδεδήδη βοώντων». Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἡσαΐας ἤκμασε περὶ τὸ 759 – 700 καὶ πέραν πρὸ Χριστοῦ, μετὰ δὲ τὸ 722 π.Χ. τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, ἢ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι παρυσυρθεῖς καὶ ἀγνοῶν ὁ σ. εἶπε τὸ «πρὸ χιλίων ἐτῶν», ἢ ἐξ ἄλλου συγγραφέως παρέλαβε τὸ χωρίον καὶ ἔθετο τοῦτο ἀμετάβλητον, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, διότι ἄλλως οἱ χρονολογικοὶ καθορισμοὶ θὰ ἀνήγον ἡμᾶς εἰς τὸ 250 – 300 μ.Χ., ὅπερ ἄτοπον προφανέστατα. Ἄλλ' ἡ αὐθαιρεσία, μεθ' ἧς ὁ τοῦ ἔργου συντάκτης ἀναφέρει χρονολογικὰ χωρία, παντελῶς ἐσφαλμένα, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ χωρίου 38, 973, 37, ἐνθα, ἀφοῦ μνεῖα γίνεται τῆς γνωστῆς προφητείας τοῦ Ἡσαΐου: «Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν...», λέγεται ἐν πάσῃ σοβαρολογίᾳ: «Τὰ δὲ πρὸ πεντακοσίων ἐτῶν ὑπὸ τοῦ θ ε σ π ε σ ί ο υ π ρ ο φ α ν θ έ ν τ α», ὅπερ παντελῶς ἄτοπον. Ἐν 38, 1017, 25 ὑπάρχει τὸ λίαν ἐκπληκτικὸν χωρίον: «Ὁπερ πρὸ πεντακοσίων ἐτῶν ἤδη ὁ τῶν θείων μελωδὸς Λαβὶδ προεφήτευσεν», τὴν τελείαν καὶ χονδροειδῆ τοῦ ἀγνώστου συντάκτου παρανόησιν δηλοῦν, ἐφ' ὅσον ὁ ἔνδοξος Δαυτὶδ ἤκμασε τὸ 1012 – 972 π.Χ. ! Φαίνεται ὅτι ὁ ἀφελῆς συντάκτης τοῦ ἔργου ἀρέσκειται εἰς τὴν στρογγύλευσιν τοῦ ἀριθμοῦ εἶτε τοῦ πεντακόσια εἶτε τοῦ χίλια, ἀσχέτως τοῦ ἂν ὁ διδόμενος ἀριθμὸς οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸ διατυπούμενον ἢ καὶ νοούμενον χρονικὸν ὄριον ἔχη. Ἐν 38, 1040, 11 ἐγγίζει πως εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἀκμῆς τοῦ προφήτου Ἰερεμίου, ὅταν τίθησι τὴν προφητείαν τούτου: «Ἀνθρωπὸς ἐστὶ, καὶ τίς γνώσεται αὐτόν;»¹, «πρὸ πεντακοσίων ἐτῶν καὶ ἄνω» ταύτην λεχθεῖσαν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Ἰερεμίας ἤκμασε τὸ 650 – 586 περίπου π.Χ. Ἐγγίζει ἐπίσης τὴν ἀκριβείαν τοῦ χρονικοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀκμῆς τοῦ προφήτου Ζαχαρίου, ὅταν ἐν 38, 1132, 23 λέγη: «Ἐτερος δὲ πρὸ πεντακοσίων καὶ ἄνω χρόνων τῆς θεανδρικής τοῦ Λόγου ὄψεως, ὡς ἤδη σταυρωθέντα καὶ ἐκ τάφου ἀναστάντα καὶ παριστάμενον ἠρώτα: Ἐτί αὐταὶ αἱ πληγαὶ ἀνὰ μέσον τῶν χειρῶν σου;»², γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ προφήτης οὗτος ἤκμασε περὶ τὸ 520 – 518 π.Χ. Ἐπίσης καὶ τὸ χωρίον 38, 1132, 30 ὁρθῶς τίθησι τὴν ἀκμὴν τοῦ Δαυτὶδ περὶ τὸ 1000 π.Χ.: «Λαβὶδ δὲ ὁ τῶν θείων μελωδὸς πρὸ χιλίων ἢ δὴ χρόνων, ὡς ἐνεστῶσαν ἢ παρωχηκυῖαν τὴν εἰς οὐρανοὺς αὐτοῦ σωματωθέντος ἀνοδὸν ἐτραγώδησεν: Ἄνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, ὁ Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος»³. Ἐκ πάντων τῶν μνημονευθέντων δὴθεν χρονολογικῶν χωρίων, προδήλως οὐδὲν οὐδὲ μίαν ἔνδειξιν παρέχει χρονολογικοῦ καθορισμοῦ τῆς συντάξεως τοῦ παρόντος ἔργου. Ἐξαίρεσιν

¹ Ἰερεμ., 17, 9.

² Ζαχ., 13, 6.

³ Ψαλμ., 46, 6.

μοναδικὴν ἀποτελεῖ ἢ ἐν 38, 936, 4 - 19 μνεῖα τῆς κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 394 - 395 διαβάσεως ὑπὸ τῶν Οὐννων τοῦ Δουνάβεως ποταμοῦ καὶ κατακλύσεως τῆς Εὐρώπης ¹.

2. *Ἐνδείξεις τῆς μοναχικῆς ιδιότητος τοῦ συντάκτου.* - Ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ εὐάριθμά τινα χωρία, ἐξ ὧν συνάγει τις τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου πρὸς μ ο ν α χ ο ὺ ς ἐν τῷ Διαλόγῳ του ἀποτείνεται καὶ ὁ ἴδιος ἐμφανίζει ἑαυτὸν ἐκ τῆς μ ο ν α χ ι κ ῆ ς τάξεως προερχόμενον. Πανταχοῦ σχεδὸν προσφωνεῖται ὑπὸ τῶν ἐπερωτῶντων : «ὦ φιλότεκνε Πάτερ» ² ἢ «τιμιώτατε Πάτερ» ³. Ἐν Πεύσει ΡΘ' ⁴ ἢ προσφώνησις γίνεται διὰ τῆς φράσεως : «τῆς ὑμετέρας ἀγίωσύνης λέγειν μοι ἐπιτροπούσης, ἐντεῦθεν τοῦ λόγον ἄρχομαι...», ὅπερ ἄδηλον ἂν τὸ «ἀγίωσύνης» ἀναφέρεται εἰς τὴν μοναχικὴν ἢ ἱερατικὴν ἢ καὶ ἀρχιεπισκοπικὴν ἔτι ιδιότητα τοῦ λέγοντος. Σημειωτέον δ' ὅτι οἱ ἐπερωτῶντες πάντοτε μετὰ ταπεινοφροσύνης καὶ δέους καὶ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ ἀποτίνοσι τὸν λόγον, «δεόμεθά σου», «ἰκετεύομεν» κλπ. οἰοῦναι οἱ ἐπερωτῶντες θέτοντες ἑαυτοὺς εἰς ὑποδεστέραν τοῦ λέγοντος θέσιν, οὕτινος τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν σοφίαν τιμῶσι καὶ σέβονται. Ἐν Πεύσει ΡΙΙ' ⁵ ἢ ἐρώτησις γίνεται διὰ τῆς φράσεως : «Ὅθχ Ἑλλήνων ὑπερμαχῶν πρὸς σέ διατεινόμεναι, Πάτερ, ἀλλὰ κατ' ἐκείνων ὄπλα παρὰ τῆς σῆς πολυμαθείας περιθέσθαι βουλόμενος». Μεγαλυτέρας ἀξίας θεωρῶ τὰ κατωτέρω μνημονευόμενα χωρία, διότι πιστεύω ὅτι ταῦτα παρέχουν ἐνδείξεις περὶ τοῦ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου, ἂν καὶ ἐκ τῆς μ ο ν α χ ι κ ῆ ς τάξεως προήρχετο, ἐν τούτοις ἀ ρ χ ι ε -

¹ Πρβ. Claud. in Ruf., II, 26. Φιλοστ., XI, 8, παρὰ Migne, PG 65, 601, 39 : «Ὅτι τῶν Οὐννων, φησὶν, οἱ μὲν, τῆς ἐπιτὸς Ἰστρον Σκυνθίας τὴν πολλὴν χειρῳσάμενοι καὶ διαφθεύραντες πρότερον, ἔπειτα παγέντα τὸν ποταμὸν διαβάντες, ἀθρόως εἰς τὴν Ῥώμην εἰσῆλασαν» καὶ πᾶσαν ἀναχθέντες τὴν Θράκην, ὅλην τὴν Εὐρώπην ἐληΐσαντο». Πρβ. SeecK, ἔνθ' ἂν. Ἴδου καὶ τὸ χωρίον παρὰ τῷ ὑπὸ κρίσιν ἔργῳ : «Ὅρα δέ μοι ἐναργέστερον ὑπόδειγμα περὶ τοῦ στερεώματος, οὐ τέχνη βροτῶν, ἀλλὰ θεία βουλὴ συνιστάμενον, καὶ οἰοῦναι διδασκαλεῖον ἡμῖν προκείμενον, τὸν ἕνα τῶν τετιάρων ἐκ τῆς ἐν παραδείσῳ κρήνης ῥεόντων ποταμῶν, τὸν Φυσῶνα, παρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς Γραφῇ, παρ' Ἑλλήσι δὲ Ἰστρον, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Δανούβιον, παρὰ δὲ Γόιτιοις Δοῖναβιν προσαγορευόμενον» χειμῶνος πηγνυμένον, καὶ εἰς λιθῶδη ἀντιτυπίαν μεθισταμένης τῆς μαλακῆς τοῦ ῥεῖθρου φύσεως, ὡς οἶαν τε φέρειν ἐπιπορευομένων πολεμίων, καὶ πρὸς τὰ Ῥωμαίων, Ἰλλυρίά τε καὶ Θράκεια μέρη διαφοριῶντων πλήθος. Ὅτω τοι καὶ τὸ αὐτὸ ἐκ τοῦ ὕδατος παγὲν στερέωμα, ὑποκλύζεται μὲν τῷ ὑποκρυνθέντι ῥεῖθρῳ, ὑπερστέγει δ' ἔπνον καὶ ἀναβάτην, ἐν χιλιάσι δέκα πολλάκις ὀρώμενον».

² 38, 853, 6.

³ 38, 808, 47.

⁴ 38, 977, 32.

⁵ 38, 993, 32.

πισκοπικὸν ἀξίωμα κατεῖχεν. Ἐκτὸς ἂν καὶ τὰ χωρία ταῦτα εἰλημμένα ἔξ ἄλλων Πατέρων, χάνουσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ἦν ἀποδίδομεν εἰς αὐτὰ σημασίαν. Οὕτω ἐν 38, 1068, 30 λέγεται : «Οἱ γὰρ τὸν ὑψηλὸν τοῦ Χριστοῦ διέποντες θρόνον ἀρχιερεῖς, τοῦ θιάσου ἐν ὀλίθῳ τινὸς τῶν ἱερωμένων γενομένου, σὺ πρότερον αὐτὸν εἰς τὰς δίκας διδόασι, πρὶν τῆς θείας ἀπορῆξαι τελετῆς, τὰ ἐκείνης ἀφαιρούμενον σύμβολα καὶ οὕτως καθαιρεθέντα ἕνα τῶν λαϊκῶν ἠγεῖσθαι». Καὶ εὐθύς κατωτέρω¹ : «Ἐν πάσῃ δὲ γενεᾷ καὶ γενεᾷ μνημονεύομεν τοῦ ὀνόματος Χριστοῦ ἄρχοντες τῶν ἐναντίων καὶ κύριοι ὑπ' ἐκείνου καταστάντες διὰ τοῦ βαπτίσματος, καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ δοθέντος ἡμῖν ἀγίου Πνεύματος». Πάντως τὴν ἀσκητικὴν αὐτοῦ ιδιότητα ὁ ἄγνωστος συντάκτης τοῦ ἔργου ἐξαίρει, δοθείσης πάσης εὐκαιρίας. Οὕτω ἐν Ἀποκρίσει ΡΟΔ'² διὰ τῶν ἀκολούθων λέξεων ἐξαίρει τὸ ἀσκητικὸν ἰδεῶδες, ὅπερ ὑπεμφαίνει καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ μοναχικὴν προέλευσιν : «οἱ ἀραρότως καὶ εἰλικρινῶς πιστεύοντες, δι' ἀκροτάτης ἀσκήσεως καὶ σκληροῦς χείρας τοὺς ὄρους τῆς φύσεως ὑπερβαίνοντες, καὶ πρὸς τὸ ἀπαθὲς μεθιστάμενοι ἐν σώματι, καὶ τὰ ἐκ τούτου κωλύματα ὑπεριπτάμενοι, νεκροῦντες τὰς ἐπιθυμίας τοῦ σώματος, διὰ τῆς στενῆς καὶ ποικιλιώτερης ὁδοῦ ταῖς ἀρεταῖς βαίνοντες, σφᾶς βιάζονται, πρὸς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἐπειγόμενοι, ὡς φησὶν ὁ ἱερός Ἀπόστολος» (Φιλιππ., 3, 14). Ἐν Πεύσει ΡΠΔ'³ ἐξαιρεται καὶ ἡ εὐφραδία τοῦ λέγοντος : «Ἐπεὶ οὐδεὶς ἡμῖν κόρος τῆς σῆς εὐφραδείας...». Ἐν τέλει ἐπιθυμῶ νὰ σημειώσω χωρίον, ὅπερ πιστεύω ὅτι ὑποδηλοῖ τὸν λέγοντα ἐν Παλαιστίνῃ βιοῦντα. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς⁴ : «Ἐσαύτως Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, ὁ τούτου διάδοχος, τὸ πολυθρόλυτον Ἰωάννου ῥεῖθρον διαστήσας, τὸν αὐτὸν διάγει λαόν· δώδεκα λίθους ἐκ τῆς κρηπίδος τοῦ ρεύματος ἀνελέσθαι τῷ λαῷ διαταξάμενος· οὕς ὁρῶμεν μέχρη τήμερον οἱ ἐκεῖ φοιτῶντες».

3. Ἀλεξανδρινῆς ἢ Ἀντιοχειανῆς σκέψεως καὶ κατευθύνσεως τὸ ἔργον ; — Ἐκ προοιμίου ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω ὅτι ὁ σ. ἐμφανίζεται καὶ διὰ τῆς λέξεως αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς δογματικῆς του τοποθετήσεως καὶ τῆς ἀντιορητικῆς του κατευθύνσεως καὶ διὰ τῶν ὄρων, οὓς χρησιμοποιεῖ ὅτι ἀντιτίθεται μὲν τῇ Ἀλεξανδρινῇ Θεολογίᾳ, πρόσκειται δὲ μᾶλλον τῇ Ἀντιοχειανῇ. Ἄξιον δὲ ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως εἶναι ὅτι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται, ἐμμέσως

¹ 38, 1069, 9.

² 38, 1140, 47 ἑ.

³ 38, 1161, 14.

⁴ 38, 1124, 15.

ἢ ἀμέσως, τὸ ὄνομα τοῦ Νεστορίου καὶ σπανίως ὁ ὄρος «*Θεοτόκος*», μάλιστα δὲ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ λέγοντος, ἀλλ' ὑπὸ τινος τῶν προβαλλόντων τὴν ἐρώτησιν, σπανιώτατα δ' ἐπίσης ἀναφέρεται ὁ ὄρος «*παρθένος*» διὰ τὴν Θεοτόκον, ἐνῶ πάντοτε προτιμᾶται ὁ ὄρος «*Ἀείπαις*», ὁ τῇ Ἀντιοχειανῇ Σχολῇ οἰκειότερος. Ἐπίσης πανταχοῦ μετὰ φανατισμοῦ ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Ὁριγενικῆς «*εἰκαιολογίας καὶ κακοδοξίας*», κατὰ τῆς Ἀρειανικῆς «*παροιρίας*», κατὰ τῆς τοῦ Μακεδονίου βλασφημίας καὶ ἄλλων αἰρετικῶν, οὐδεμίαν δὲ μείαν ποιεῖται τοῦ Νεστορίου. Ἀποφεύγεται ἐπίσης ἐπιμελῶς ὁ Ἀλεξανδρινὸς ὄρος «*Θεάνθρωπος*» καὶ προτιμᾶται ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ἀντιοχειανὸς «*Θεανδρική ἐπιφοίτησις*», «*Θεανδρική οἰκονομία*» κλπ. Οὐδαμοῦ χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος «*Ἁγία Γραφή*», ἀλλὰ σχεδὸν πάντοτε «*Θεία Πυκτή*», ἢ «*Ἁγία Πυκτή*». Τὸν ὄρον «*ὁμοούσιος*» σπανιώτατα χρησιμοποιεῖ¹ καὶ ἀντ' αὐτοῦ προτιμᾷ τὸν ὄρον «*ἴσος τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός*». Πάντα ταῦτα ἀποκλείουν κατ' ἐμὴν γνώμην τὸν συντάκτην τοῦ παρόντος ἔργου ἐκ τοῦ κύκλου τῆς Ἀλεξανδρινῆς Θεολογικῆς σκέψεως. Πᾶσαι αἱ ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις πείθουν, νομίζω, ὅτι μᾶλλον πρόκειται περὶ Θεολόγου τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς καί, ἐπειδὴ ἐνδείξεις τινὲς περὶ Παλαιστίνης τοῦ συντάκτου προελεύσεως δὲν ἔλλείπουσιν ἀπὸ τοῦ ἔργου, ὅποια αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι, καταλήγω εἰς τὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον πιθανώτερον συμπέρασμα ὅτι ὁ ἄγνωστος συντάκτης ἐν Παλαιστίνῃ διεβίω.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

1. *Ἡ ὁμοιότης τοῦ ἔργου πρὸς ἕτερα συναφῆ ἔργα.* - Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4. αἰῶνος, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5. καὶ ἐφεξῆς αἰώνων, πλουσία ἀντιρρητικὴ τοῦ εἴδους τούτου γραμματεία ἀνεπτύχθη, ἐν διαλογικῇ ἢ μορφῇ, ἰδιαιτέρως κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ, τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ Μονοθελητισμοῦ. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὅλης αὐτῆς ἀντιρρητικῆς γραμματείας, τῆς καθ' ὅλην τὴν ὀψιαιτέραν βυζαντιακὴν περίοδον μέχρι καὶ τοῦ 12. αἰῶνος ἐξικνουμένης, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ καὶ κριθῇ καὶ τὸ ἡμέτερον ἔργον. Οὕτω ἡ σύγκρισις πρὸς τὰ σχετικὰ ἀντιρρητικὰ ἔργα, ἔδωκε τὸ εἶξῆς ἀποτέλεσμα : Ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς φαίνεται ἀκολουθῶν, κατ' εἶδος μὲν τῷ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας (375 - 444 περίπου), ἀποφεύγων ἐν τούτοις ἐπιμελῶς τοὺς δογματικούς Ἀλεξανδρινούς ὄρους καθ' ἕλην ὅμως, ἦτοι κατὰ τὴν δογματικὴν διατύπωσιν, φαίνεται ἐχόμενος τῶν διδασκῶν τῆς Ἀντιοχειακῆς Σχολῆς, πάντως μὲ τάσεις ἰδίας διατυπώσεως, ὡς πρὸς τὸ δόγμα κυρίως

¹ 38, 869, 42.

τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου. Ἡ σύγκρισις πρὸς πάντα τὰ ἐν μορφῇ Διὰ λόγου δογματικὰ ἢ αντιρρητικὰ ἢ κατηχητικὰ ἔργα τοῦ 4. μέχρι καὶ τοῦ 8. αἰῶνος, μὲ ἔπεισεν ὅτι ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀπὸ προθέσεως ἀποφεύγει τὴν ἐκθεσιν ζητημάτων πρότερον ὑφ' ἑτέρων ἐκτεθέντων καὶ ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ συντάσσει ἐν τῷ πλαισίῳ οὐχὶ τόσον αντιρρητικῆς διαθέσεως, ὅσον κατηχητικῆς καὶ προπαγανδιστικῆς, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, σκοπιμότητος. Τὰ διάφορα ζητήματα ἐκτίθησι δεξιότεχνως, μετὰ προσεκτικῆς καὶ πολλάκις ἐξεζητημένης ὁρολογίας, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν Τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς ἄλληλα, διὰ τὰ καταλήξει εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν τῆς ἐσκεμμένως καὶ a priori τεθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἐκθέσεως ἐν λεπτοτάτῳ μονοφυσικῷ πνεύματι τῆς «ἐκ τῆς ἀείπαιδος Μαρίας ἐν σαρκὶ θεανδρικῆς θεοφανείας»¹, ἐφ' ὅσον «εἴωθεν ἡ Γραφή τριχῶς τὰ πολλὰ τῆς θεουργίας διαίρειν· τὰ μὲν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὸν Πατέρα ἀνάγουσα· τὰ δὲ τῆς Νέας, εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ Παῖδα Χριστόν· τὰ δὲ ἐνεστώτως θείως δρώμενα εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα»².

2. *Ποῖος ὁ συγγραφεὺς*; – Ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἔχομεν τὴν ἔνδειξιν ὅτι ὁ σ. εἶναι Καππαδόκης ἢ τῆς ἐγγύς πονηροῦ περιοχῆς. Ἐν ἀποκρίσει Ἡθ³ προδίδει τὴν ἑαυτοῦ καταγωγὴν, ἐν οἷς οὗτος εἰς τὴν Πεῦσιν: «Πῶς οὖν δύνηι ὁ ἥλιος, εἰ μὴ ὑπὸ γῆν φέρεται; καὶ τίς ὁ τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ σκιάζων;», ἀποκρινόμενος, λέγει: «Ἐκποδῆσας τὰ οὐράνια τέρατα, καὶ ὑπὸ τινὰ τοῖχον, τὸ βόρειον γενόμενον κλίμα, ὑπερανεστώτως τοῦ Καπαδοκῶν ἐδάφους...» κλπ. Εἶναι, πιστεύω, ἱκανὴ ἡ ἔνδειξις, ὥστε τὸν σ. νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐκ Καππαδοκίας ἢ τῆς ἐγγύς τῆς χώρας ταύτης περιοχῆς καταγόμενον. Λέγω «ἡ τῆς ἐγγύς τῆς χώρας ταύτης», διότι ἡ φράσις «τὸ βόρειον γενόμενον κλίμα» ὑπεμφαίνει τὸν σ. νοτίως μᾶλλον τῆς Καππαδοκίας ἰστάμενον, ἐφ' ὅσον χαρακτηρίζει τὸ Καππαδοκικὸν ἔδαφος «βόρειον κλίμα». Ἔχει δὲ σημασίαν ἡ λεπτομέρεια αὕτη.

Δεύτερον, ἔνδειξις περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ σ. ὑπάρχουν ἱκαναὶ ἐκ

¹ 38, 1129, 49.

² 38, 1129, 55 καὶ 1132 1 ε. Ἀπόκρισις εἰς Πεῦσιν ΡΕΓ'. Ἐπιθυμῶ ἐπίσης ἐνταῦθα νὰ ἐξάρω ὅτι τὸ ἡμέτερον ἔργον ἐγγίζει καὶ κατὰ τὴν μορφήν καὶ κατὰ τὴν οὐσιαστικὴν τερμινολογικὴν αὐτοῦ διατύπωσιν καὶ τὴν κατηχητικὴν ἢ προπαγανδιστικὴν τοῦ οἰκοδομῆν πρὸς τὸ Ψευδοϊουστίνειον ἔργον, τὸ ἐν Migne, PG, 6, 1249/1400: «Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους περὶ τινῶν ἀναγκαίων ζητημάτων», ὅπερ ἂν μὴ ἐκ τῆς αὐτῆς χειρὸς προέρχεται, πάντως ἐκ τῶν αὐτῶν κατηχητικῶν κατευθύνσεων καὶ ἰδεῶν ἀφορμᾶται καὶ ἄρα τῆς ἰδίας μονοφυσικῆς προελεύσεως πρέπει νὰ εἶναι. Ἄλλὰ περὶ αὐτοῦ ἐκτενέστερον ἄλλοτε.

³ 38, 964, 33 ε.

τοῦ ἔργου. Οὕτω ὁ σ. πραγματεύεται μετὰ πολλῆς εὐχερείας φυσικά, ἱστορικά, γεωλογικά καὶ ἀστρονομικά θέματα. Ἐπίσης γνώστης ἐμφανίζεται ἄριστος τῆς ἀρχαίας μυθολογίας καὶ νομικὸς ἐντριβέστατος, ὡς ὅταν διατυπώη ἐν Ἀποκρίσει ΡΘ¹ τὰς περὶ «Νόμων» ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων λαῶν. Ἀλλ' ἐκεῖ, ἔνθα πράγματι θαυμαστὸς ἐμφανίζεται εἶναι ἡ φιλολογικὴ τοῦ κατάρτισις καὶ ἡ εὐχέρεια, μεθ' ἧς καὶ διατυπώνει τὰς ἰδέας καὶ τοὺς λεπτεπιλέπτους δογματικούς καὶ ἠθικούς ὅρους του, πέραν τῶν ὑπὸ τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἢ καὶ Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς διατυπωθέντων καὶ ἡ εὐστροφία του νὰ προβάλλῃ τὰς ἀπὸ σκοποῦ Πεύσεις πρὸς ἐσχεδιασμένον τι τέρμα. Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν τὸν σ. οὐ μόνον θεολόγον ἄριστον, ἀλλὰ καὶ φιλόλογον καὶ νομικὸν ἱκανώτατον. Ἐπὶ τούτοις διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τοῦ ἔργου διαλάμπει εὐσέβεια καὶ ἠθος καὶ ἀσκητικὴ κατεύθυνσις.

Ἐάν τις συλλέξῃ πάσας τὰς ἐκ τοῦ κειμένου ἐνδείξεις² ἐάν τις ἐκ τῆς ἀντιπαρβολῆς πρὸς ἕτερα συναφῆ ἔργα θελήσῃ νὰ συναγάγῃ τὰ ἄπερ ἡμεῖς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν συμπεράσματα³ ἐάν τις τὴν μονοφυσιτικὴν τοῦ ἔργου κατεύθυνσιν ἀναγνώρισῃ³ ἐάν τις τὴν πρόθεσιν καὶ τὰς κατευθύνσεις τοῦ ἔργου, ὡς κατηγορητικῆς καὶ προπαγανδιστικῆς, διαισθανθῆ καὶ ὁμολογήσῃ³ ἐάν τις τὸν ὅλον θεολογικόν, φιλολογικόν, νομικόν καὶ φυσιογνωστικόν τοῦ σ. ὄπλισμόν μελετήσῃ, τότε ἀσφαλῶς θὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ὅπερ ἡμεῖς κατελήξαμεν συμπέρασμα, ὅτι οὐδεὶς ἕτερος συγκεντρώνει πάντα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς συντάκτου τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου, ἀπὸ τὸν περιφημον τῆς Ἀντιοχείας Πατριάρχην καὶ πρῶτον συντηρητικὸν μονοφυσίτην Σεβῆρον (512 - 518). Οὗτος, ὡς γνωστόν, κατήγετο ἐκ Σφζοπόλεως τῆς Πισιδίας καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ βλέπῃ τὸν ἥλιον «τὸ βόρειον γενόμενον κλίμα, ὑπερανιστῶτος τοῦ Καππαδοκῶν ἐδάφους»², ἐφ' ὅσον ἡ Καππαδοκία κεῖται βορειανατολικῶς τῆς Πισιδίας. Ὁ Σεβῆρος ἐσπούδασε φιλολογίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ νομικὰ ἐν Βηρυττῶ καὶ τὸ 488, γενόμενος χριστιανός, εἰσῆλθεν εἰς μοναστήριον, πλησίον τῆς πόλεως Μαΐουμα, τῆς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων ὑπαγομένης, διὰ τοῦτο καὶ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ³ τοὺς δώδεκα λίθους, οὓς ὁ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ «ἐκ τῆς κρηπίδος τοῦ ρεύματος — δηλ. τοῦ Ἰορδάνου — ἀνελέσθαι τῷ λαῷ διαταξάμενος, ὁ ρῶμεν μέχρι τῆμερον οἱ ἐκεῖ φοιτῶντες». Ὁ Σεβῆρος ὑπῆρξεν ὁ διαπρεπῆς θεολόγος καὶ ἔτι διαπρεπέστερος συγγραφεύς, ὅστις ἐστάλη ὑπὸ τοῦ μοναστηρίου αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα

¹ 38, 980, 18 ε., μέχρι καὶ τῆς στλ. 988.

² Ἐνθ' ἀν.

³ 38, 1124, 15.

ἔμεινεν ἐπὶ τριετίαν (508 – 511) ἀσφαλῶς, ἴσως δὲ καὶ περισσότερο καὶ τόσην ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α΄ τοῦ δικόρου (491 – 519) ἤσκησεν ἐπίδρασιν, ὥστε ὁ ἐπίτιτλος τοῦ ἔργου νὰ μὴ στερεῖται παντελῶς ἱστορικῆς βέβαιου. Μόνον ὅτι ἀντὶ τῶν κ' ἐτῶν διαμονῆς του ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὀρθότερον εἶναι κατ' ἄλλους κώδικας, ὡς καὶ ὁ Seeck ἐκδέχεται¹, νὰ διορθώσωμεν εἰς ς' ἔτη. Ὁ Σεβήρος εἶναι ὁ πείσας τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον νὰ ἐγκρίνη τὴν προσθήκην εἰς τὸν «*Τρισάγιον*» ὕμνον καὶ πρὸ τῆς κατακλείδος «*ἐλέησον ἡμᾶς*», τῆς φράσεως «*ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς*». Τὴν σημασίαν δὲ τὴν δογματικὴν, ἣν οὗτος ἀπέδιδεν εἰς τὸν «*Τρισάγιον*» ὕμνον, πολλάκις διετύπωσε καὶ ὁ σ. τοῦ παρόντος ἔργου, π.χ. ἐν Ἀποκρίσει ΙΓ'²: «*Ἀλλὰ μετὰ Μωσέως καὶ Παύλου, καὶ τῆς φωνῆς τῶν Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ ἀκούσωμεν, Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος, ἀσιγήτως βοῶντων. Οὐ γὰρ δις ἢ τετράκις τοῦτο φασὶ τὰ πνευματικὰ ἐκεῖνα καὶ θεοφόρα ζῶα, οὐδ' ἀπὸ πάλιν μονοφωνοῦσιν, ἢ, Ἄγιοι, Ἄγιοι, φασίν, ἵνα μὴ τὸ ἐνικὸν πολυώνυμον ἀποφαίνωσιν· ἀλλὰ τρισὶ μὲν τὸν ἁγιασμόν ἀσιγήτως ἀναφωνοῦσιν, ἐνικῶς δὲ ἀποφαίνονται· ἵνα μὴ πολυθεΐαν τοῖς νηπιόφροσιν ὑποσπείρωσιν*». Πρβλ. καὶ 38, 889, 39. Ὅστε καὶ ἐκ τοῦ «*Τρισαγίου*» ὕμνου ἱκαναὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου τούτου, δηλ. τοῦ Σεβήρου.

Ἄλλ' ὅπερ τὴν ὅλην, μᾶλλον συντηρητικὴν μονοφυσικὴν σκέψιν, ἣν ὁ Σεβήρος ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀναπτύσσει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐχόμενον τῶν ἄκρων μονοφυσικῶν ἀρχῶν καὶ ἕνεκα τούτου εἰς ἀνοικτὴν διένεξιν καὶ ἔχθραν πρὸς τὸν Σεβήρον ἐλθόντα Ἰουλιανόν, Ἐπίσκοπον Ἀλικαρνασσοῦ, σαφῶς καὶ καθαρῶς ἀποδεικνύει, εἶναι ἡ λεπτὴ μονοφυσικὴ τοῦ Σεβήρου δογματικὴ διατύπωσις καὶ κατευθύνσις, ἡ διὰ τοῦ παρόντος ἔργου διικνουμένη, ὡς εὐθὺς ἀμέσως ἐκ παραθέσεως τῶν σχετικῶν χωρίων ἀποδεικνύομεν. Οὕτω Σεβηριανῆς – μονοφυσικῆς κατευθύνσεως καὶ ἐμπνεύσεως, ἀν καὶ ἐπιδεξίως καὶ μετ' ἐπιφυλάξεως διατετυπωμένα, εἶναι τὰ ἐξῆς χωρία³: «*Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· τὸ ταῦτόν τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἀπᾶρᾶ λαλακτοῦν τῆς θεότητος καὶ ἰσοσθενῆς ἐκ τούτων δηλῶν*»⁴. «*πᾶσα ἐνότης καὶ ἰότης καὶ ταυτότης ἐν Τριάδι*»⁵. «*Τρία γὰρ ὑπάρχει ἀεὶ, — παρακαλῶ προσέξατε τὸν δεῦτερον ὁμοειδῆ προσδιοριστικὸν τῆς θεότητος ὄρον κατὰ τὴν μονοφυσικὴν ἀντίληψιν, — τρία συνάγια – τρία ξυνάναρχα, τρία ἔμπρακτα – τρία σύμπρακτα, τρία ἔμμορφα – τρία σύμμορφα, τρία ἐνεργὰ – τρία συνεργά, τρία ἐνυπόστατα – τρία συνυπόστατα*»⁶. «*Ἄκτιστος γὰρ θεός*

¹ Pauly-Wissowa-Kroll, RE, 3, 1299.

² 38, 869, 29 ἔ.

³ 38, 860, 24.

⁴ 38, 861, 1.

⁵ 38, 861, 33.

⁶ 38, 865, 53.

τητι, κίττειται τῷ προσλήμματι»¹. «ὁ βροτός γενόμενος, μένων Θεός, μὴ τραπείς τὴν φύσιν, μὴ ἀλλοιωθεὶς τὴν θεότητα, ὁ σαρκωθεὶς Λόγος καὶ γεννηθεὶς ἐν σαρκί»². «οὐδὲ κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπων γέγονε Θεός» — ἀντι - Νεστοριανικὴ ρῆσις, ὑποδηλοῦσα πάντως καὶ μονοφυσικὴν νύξιν, ἰδίᾳ ἢ πρὸ ταύτης ρῆσις: «Οὐ γὰρ πλήρωμα ἡλαττώθη τῆς θεότητος»³. «Κίττειται οὖν ἐκ Μαρίας τῷ προσλήμματι, θεμελιούται δὲ ψυχὴ ἐν τῷ κτιζομένῳ σώματι, ἀμφοῖν δὲ ὁ Λόγος καταλλήλως ἐνωθεὶς, κτιστός μὲν δοῖται βροτός, ἀκτιστός δὲ νοεῖται Θεός, ἐξ ἀκτίστου Πατρὸς πατέρα μὴ ἔχοντος»⁴. «ἀλλ' ἀσώματος ὄν, ἀσώματον Λόγον ἐν ὑπόστατον ἀκούοντα καὶ φθεγγόμενον». Τὴν ἀντι - Νεστοριανικὴν κατεύθυνσιν δεικνύει καὶ ἡ φράσις⁵: «Πάσης ὑπέροτερων δυνάμεως καὶ κυριότητος, ἰσοκλεῆ ὄντα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἔγωγέ φημι τὸν Θεὸν Χριστόν. Οὐδὲ γὰρ τὸν Κύριον εἰρησθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ Ἀποστόλου, ἀφαιρεῖται αὐτὸν τῆς θεότητος. Οὐδ' αὖ πάλιν τὸ Θεός, ἐν Χριστῷ ἐνοικουμένον αὐτὸν δεικνύει... Καὶ ἀναιρῶν τὴν κατὰ σὲ ἐνοίκησησιν...»⁶. «ἀλλ' ἀσθέντης ὑπάρχων δημιουργός, καὶ ἀντεξούσιος τῶν ὄλων Θεός, πρὸ σαρκώσεως, καὶ μετ' ἐκείνην ὁ αὐτὸς βουληθῆναι πάντα δοῦν οἷός τε ὄν...». Ἐπιθυμῶ ἐνταῦθα νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν εἰς τὴν λεπτὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον, μεθ' ἧς ἐκ τῆς μόλις ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς διατυπώσεως ἀποκλινοῦσης ἐκθέσεως τοῦ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως δόγματος, γίνεται ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ ἔργου τούτου ἡ ὅλη δογματικὴ ἀνάπτυξις καὶ κατοχύρωσις. Ὁ μὴ εἰθισμένος εἰς τὰς λεπτὰς δογματικὰς διακρίσεις δυσχερῶς δύναται ν' ἀντιληφθῆ τὴν διαφορὰν τῶν δογματικῶν διατυπώσεων. Ἀλλὰ προσεκτικὴ μελέτη πείθει, ὅτι βαθμηδὸν ὁ συντάκτης - Κατηχητὴς μεταβαίνει ἐπαγωγικῶς ἐκ τῶν ἀπλουστερῶν καὶ συνήθων διατυπώσεων εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἰδίας - καθαρᾶς μονοφυσικῆς διδασκαλίας, ὅπερ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐσκόπευε καὶ εἰς ὅπερ κατέτεινε. Οὕτω ἐν Ἀποκρίσει ΡΛΓ' ἠ ἀποφαίνεται: «Οὐθέτερος καθ' ἑαυτὸν. Βροτός γὰρ ψιλὸς σφῆζειν οὐχ οἷός τε Θεός δὲ γυμνὸς πάσχειν οὐ πέφυκεν. Ἀλλ' εἰς ἐξ ἀμφοῖν τῇ συνόδῳ καὶ ἐνώσει τῶν φύσεων, ὁ ἐκ τῆς Ἀείπαιδος τεχθεὶς θεάνδρος, ἀλώβητον αὐτὴν διατηρήσας, ὁ αὐτὸς Θεός, ὁ αὐτὸς βροτός, οὐθ' ἑτέρας ἀποκριθείσης φύσεως τὸν σταυρὸν ἀναβαίνοντος. Διὸ πῆ μὲν θείως, πῆ δὲ ἀνθρωπίνως φράζων

¹ 38, 876, 40.

² 38, 896, 55.

³ 38, 900, 38.

⁴ 38, 901, 56.

⁵ 38, 1025, 5.

⁶ 38, 1032, 39.

⁷ 38, 1036, 41.

καταλλήλως τῷ καιρῷ ἀρμόιεται...». Σαφῆς δὲ μονοφυσικῆ διδασκαλία καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Σεβήρου διατυπῶται ἐν Πεύσει καὶ Ἀποκρίσει ΡΕΖ' ¹. Πεύσις ΡΕΖ' : «Τί οὖν, ἡ Τριάς ἐσαρκώθη καὶ ἐνηνθρώπησεν; Οὐ γὰρ εἶπεν ὁ Θεός, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, ἀλλά, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, οὐκ ἐμὴν, ἀλλ' ἡμετέραν». Ἡ ἀπόκρισις δὲν ἀναιρεῖ μετ' ἀγανακτῆσεως, ὡς θ' ἀνέμενέ τις, προκειμένου περὶ ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς διατυπώσεως, ἀλλὰ μᾶλλον φαίνεται ἡ ἀπάντησις καταφατικῶς διδομένη, πάντως ἐπιδεξίως καὶ λεπτεπιλέπτως, ἵνα ἐν τῇ τελευταίᾳ μόλις φράσει ὁ συγγραφεὺς διατυπώσῃ τὴν φανεράν καὶ ἐκδηλον μονοφυσικὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας. Ἴδου λοιπὸν πῶς ἀποκρίνεται ὁ συγκεκρατημένος μονοφυσίτης, κατ' ἡμᾶς ὁ Σεβήρος Ἀντιοχείας : «Εἰ τοῖς ἐξῆς τῷ λόγῳ ἐπιβῆναι θελήσωμεν, ἐαυτὴν πάντως ἡ θεηγορία διασαφήσει, λέγουσα, Ἐποίησεν, οὐχὶ ἐποίησαν, ὁ Θεός, οὐχὶ οἱ Θεοί, τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ, οὐχὶ Θεῶν. Διὰ οὖν τοῦ Ποιήσωμεν, τὰ τρία σημαίνεται πρόσωπα τῆς Θεότητος· διὰ δὲ τοῦ Ἐποίησεν, τὸ ἐνικὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δράματος. Ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς ἐγνωμεν τῆς δημιουργίας ἡμῶν. Καὶ ἐποίησε γὰρ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐνταῦθα τὸ ἐνικὸν τῆς φύσεως πάντων βροτῶν παριστῶν. Ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ἐνταῦθα πρόσωπα δηλῶν. Καὶ ἐτέρωθι φησιν, Ἐξαιλίρω τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς γῆς ὃν ἐποίησα· καίτοιγε πλεῖστοι μυριάδες ἀνθρώπων ὑπῆρχον, οἱ ἐπὶ Νῶε κατακλυσθέντες, εἰ καὶ ἐνικὸν τὸ δῆμα· ἐτέρωθι δὲ τὸν Φαραῶνιον πανστρατιᾶ βυθισμὸν τραγωδοῦσα ἡ θεία τῆς Μαρίας ᾠδή, Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, φησίν, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριπεν εἰς θάλασσαν· τὸ πλῆθος τῆς ἵππου ἐνικῶς, καὶ τοῦ στρατοῦ πάλιν ὡσαύτως μελωδήσασα, πάντων καταποθέντων τῷ Ἐρυθραίῳ πελάγει, ἅμα τῷ δυστήνῳ αὐτῶν ἀνακτιπρὸς δὲ τὸν Μωσέα φησίν, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· διὰ μὲν τὸ Ἐγὼ τὸ ἐνικὸν καὶ ταῦτ' ὃν δηλοῦσα ἡ θεία Τριάς· διὰ δὲ τὸ τρις τὸ Θεός φωνοῦσα, τὰς τρεῖς εἰς αὐτῆς ὑποστάσεις καὶ πρόσωπα παριστῶσα· ἅπαξ μὲν τὸ Ἐγὼ, τρίτον δὲ τὸ Θεός φθεγγεμένη· ἀλλὰ καὶ ἡ πᾶσιν ἄφατος καὶ ἀπόρητος, ἐκ τῆς Αἰεταίδος Μαρίας ἐνσαρκί θεοφάνεια, τοῦ μὲν Πατρὸς βουληθέντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ σαρκωθέντος, τοῦ δὲ πνεύματος συνεργήσαντος, φαῖεν ἂν γεγονέναι· οὐκ ἄτονία τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ δρᾶμα, ἀλλὰ πᾶσι συμφωνία τε καὶ ἐνόητι καὶ ταῦτότητι καὶ

¹ 38, 1129, 15 ἔ.

βασιλείας τῆς ἐν Τριάδι, εἴωθεν ἡ Γραφή τριχῶς τὰ πολλὰ τῆς θεουργίας διαιρεῖν τὰ μὲν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὸν Πατέρα ἀνάγουσα· τὰ δὲ τῆς Νέας, εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ Παῖδα Χριστόν· τὰ δὲ ἐνεστῶτως θείως δρώμενα εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα». Εἶναι ἔκτος ἀμφισβήτησεως ὅτι τὸ ἀνωτέρω ἔκτενές χωρίον εἶναι μονοφυσιτικῆς κατευθύνσεως.

Συμπέρασμα. — Ἐχων τις ὑπ' ὄψιν τὴν ὅλην οἰκοδομὴν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν Βίβλου, τῆς κακῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καισαρίου Ναζιανζηνοῦ φερομένης, ὧς καὶ τὰς λογοτεχνικὰς, φιλολογικὰς καὶ θεολογικὰς προϋποθέσεις, ὑφ' ἧς πλέκεται ἡ ὅλη ἀντιρρητικὴ καὶ κατηχητικὴ - προπαγανδιστικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Διαλόγου ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὅλην σκέψιν καὶ μόρφωσιν καὶ φιλολογικὴν ἱκανότητα πρωτοτύπου διατυπώσεως δογματικῶν ἐννοιῶν τοῦ ἐκ Πισιδίας καταγομένου διαβοήτου Πατριάρχου Ἀντιοχείας Σεβήρου, ἀσφαλῶς θὰ εὕρη δεδικαιολογημένην τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ὑπ' ὄψιν ἔργον προέρχεται ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ διακεκριμένου μονοφυσίτου, μόνου ἱκανοῦ, κατὰ τὸν μέγαν Φώτιον, «καὶ πρὸς γονὰς μὲν λόγων καὶ μάθησιν τῆς τε θύραθεν σοφίας καὶ τῆς ἡμετέρας σφριγᾶν», «καὶ πρὸς τὴν τῶν δογμάτων ἀκρίβειαν» ἤμιστα μεριμνᾶν¹.

ΚΩΝΣΤ. ΜΠΟΝΗΣ

¹ Migne, PG, 103, 689, Κῶδιξ 210.